

Διδακτική αξιοποίηση των γραπτών ιστορικών πηγών στο μάθημα της Ιστορίας του Γυμνασίου και του Λυκείου.

Η διδακτική αξιοποίηση των ιστορικών πηγών¹ είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στο μάθημα της ιστορίας, γιατί συμβάλλει στην κατανόηση των ιστορικών ζητημάτων και στην καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης. Αναπτύσσει επίσης το κριτικό πνεύμα και την ικανότητα σύνθεσης των ιστορικών γεγονότων. Παρέχει ακόμη τη δυνατότητα στους μαθητές να αυτενεργούν και να δραστηριοποιούνται.

Για να είναι αποδοτική η χρήση των πηγών κατά τη διδασκαλία της Ιστορίας απαιτείται η τήρηση βασικών προϋποθέσεων, όπως η προσεκτική επιλογή τους, η ποικιλία τους, η γνώση των ιστορικών συμφραζομένων, η υποβολή κατάλληλων ερωτήσεων διατυπωμένων με σαφήνεια και η ένταξη των πηγών στο σχεδιασμό και την οργάνωση της διδασκαλίας.

Η συνήθης κατηγοριοποίηση των ιστορικών πηγών είναι:

α) **γραπτές πηγές** (π.χ. αφηγηματικές πηγές, επίσημα κρατικά έγγραφα, ιδιωτικά έγγραφα, εφημερίδες, περιοδικά)

β) **παραστατικές πηγές** (π.χ. εικόνες, σκίτσα, χάρτες, διαγράμματα)

γ) **απτικές πηγές** (π.χ. νομίσματα, σφραγίδες, όπλα, κτίρια, τείχη)

► Πότε αξιοποιούμε τις ιστορικές πηγές;

- Στην αρχή της νέας διδακτικής ενότητας ως ερέθισμα ή προβληματισμό: δίνονται οι πηγές και μέσω αυτών καλούνται οι μαθητές να συγκεντρώσουν τις ιστορικές πληροφορίες και να οδηγηθούν σε εξαγωγή συμπερασμάτων (διερευνητικό διδακτικό μοντέλο).

- Ενδιάμεσα, μέσα στη ροή του μαθήματος, για εμπέδωση της ιστορικής αφήγησης (παραγωγική μέθοδος) ή για προβληματισμό, ανάλυση, έρευνα και εντοπισμό ιστορικών στοιχείων (επαγωγική και ερευνητική μέθοδος) (παραδοσιακό διδακτικό μοντέλο).

- Στο τέλος ως εμπέδωση της διδακτικής ενότητας, αξιοποιώντας και τις ερωτήσεις του εγχειριδίου. Κάποιες πηγές τις αναθέτουμε ως εργασίες για το σπίτι, τις οποίες όμως συζητάμε απαραίτητα την επόμενη διδακτική ώρα. Για να επεξεργαστούμε όσο γίνεται περισσότερες εργασίες, χωρίζουμε τους μαθητές της τάξης σε 3-4 ομάδες και αναθέτουμε σε κάθε ομάδα και από μία διαφορετική εργασία.

* Όπως και να ξεκινήσει κανείς είναι κατανοητό ότι οι πηγές δεν καλύπτουν όλη την ιστορική ύλη και χρειάζεται ο διδάσκων να συμπληρώσει την ιστορική αφήγηση με άλλες πηγές, γεγονός ανέφικτο λόγω του περιορισμένου διδακτικού χρόνου!

¹ Στην ιστορική έρευνα βασική θεωρείται η διάκριση ανάμεσα στις πηγές, που είναι γραπτά τεκμήρια της εποχής των ιστορικών γεγονότων, τα οποία γράφηκαν από σύγχρονους ή λίγο μεταγενέστερους συγγραφείς, και στα βοηθήματα, που είναι μεταγενέστερα γραπτά τεκμήρια από συγγραφείς που με βάση τις πηγές έχουν ερευνήσει μία ιστορική περίοδο. Στα βιβλία όμως του ΚΕΕ ή στα θέματα εξετάσεων χρησιμοποιείται συλλήβδην ο όρος «πηγή» - «παραθέμα», ο οποίος ακυρώνει την ουσιώδη διάκριση μεταξύ πηγών και βοηθημάτων.

Οι πηγές της ιστορίας διακρίνονται σε άμεσες και έμμεσες. Άμεσες είναι αυτούσια κατάλοιπα του παρελθόντος, όπως κείμενα συνθηκών, νομοθεσίες, έγγραφα, νομίσματα, σφραγίδες, ανασκαφικά ευρήματα, πρακτικά συνόδων κ.ά. Έμμεσες είναι οι πηγές, οι οποίες είτε εκ προθέσεως, (όπως είναι τα ιστοριογραφικά έργα), είτε ως προϊόντα του πνευματικού βίου μίας εποχής παρέχουν ειδήσεις περί αυτής. Οι πηγές αυτές εκφράζουν υποκειμενική γνώμη του συγγραφέα: π.χ. χρονογραφίες, ιστοριογραφίες, απομνημονεύματα, λογοτεχνικά κείμενα, ρητορικοί λόγοι.

► Τα ζητούμενα των ιστορικών παραθεμάτων:

A. Άλλοτε ζητείται να λάβουμε υπόψη την ιστορική αφήγηση και το σχετικό παράθεμα και να απαντήσουμε σε συγκεκριμένη ερώτηση διδακτικής προσέγγισης ή αξιολόγησης. Αυτό σημαίνει ότι το παράθεμα παρέχει ορισμένες ειδικότερες πληροφορίες για το ιστορικό γεγονός. Επομένως για να δώσουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το ζητούμενο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη 1) την ιστορική αφήγηση και 2) τις πληροφορίες που παρέχει το παράθεμα.

B. Άλλοτε ζητείται, λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες ενός παραθέματος, να απαντήσουμε σε μια ερώτηση. Στην περίπτωση αυτή το παράθεμα περιλαμβάνει συνήθως πληροφορίες που δεν περιέχονται στην ιστορική αφήγηση.

Γ. Άλλοτε ζητείται η σύγκριση και εξαγωγή πληροφοριών και συμπερασμάτων από δύο πηγές - παραθέματα. Συνήθως τα παραθέματα αυτά περιέχουν διαφορετικές πληροφορίες και γι' αυτό θα πρέπει να είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε τις διαφορετικές πληροφορίες, έχοντας υπόψη την ιστορική αφήγηση και να συνθέσουμε την απάντησή μας, η οποία αξιοποιεί τις πληροφορίες του βιβλίου και τα δεδομένα του παραθέματος. Η συγκριτική μελέτη των πηγών συμβάλλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης.

Δ. Άλλοτε ζητείται ο σχολιασμός ενός παραθέματος. Συχνά εντοπίζονται κάποια γεγονότα, πράξεις, πρόσωπα και κίνητρα και ζητείται η αξιολόγησή τους. Η αξιολόγηση αυτή γίνεται με βάση τις ιστορικές γνώσεις των μαθητών.

Συνήθεις ερωτήσεις που αφορούν τις ιστορικές πηγές:

Θέτουμε ερωτήσεις διδακτικής προσέγγισης ή αξιολόγησης. Οι ερωτήσεις έχουν σκοπό την εμπέδωση κεκτημένων γνώσεων και την αξιοποίησή τους για την καλλιέργεια της ιστορικής κρίσης.

Προτεινόμενες ερωτήσεις:

- 1.** Αναζήτηση κινήτρων, προθέσεων, ελατηρίων του δημιουργού της ιστορικής πηγής. Αυτό συντελεί στη διαπίστωση της αξιοπιστίας ή μη του παραθέματος.
- 2.** Σχέση αιτίων και αποτελεσμάτων. Αναζήτηση των συνεπειών ενός ιστορικού γεγονότος.
- 3.** Διάκριση αιτίων και αφορμών.
- 4.** Ζητούνται οι ενέργειες στις οποίες προέβη ένα ιστορικό πρόσωπο, οι λόγοι που τον οδήγησαν σε αυτές τις ενέργειες, οι τρόποι με τους οποίους ενήργησε. Ζητείται επίσης να ασκηθεί κριτική των ενεργειών αυτών ή να σκιαγραφήσουμε την προσωπικότητά του.
- 5.** Ζητείται η σύνθεση του περιεχομένου δύο ή περισσότερων πηγών (ερώτηση που πρέπει να γίνεται κυρίως Β', Γ' Λυκείου). Η σειρά αναφοράς εξαρτάται από την πορεία που θα ακολουθήσει η διδασκαλία.
- 6.** Ζητείται η σύγκριση δύο ή περισσότερων ιστορικών πηγών και ο εντοπισμός των ομοιοτήτων και των διαφορών. Στην περίπτωση αυτή η δεύτερη πηγή θα είναι συμπληρωματική ή αντίθετη ή γραμμένη από διαφορετική οπτική γωνία. Απαιτείται πολύπλευρη εξέταση των γεγονότων. Επιπλέον μπορούμε να ζητήσουμε την εξαγωγή συμπερασμάτων μέσα από το συσχετισμό των πληροφοριών διαφορετικών πηγών.
- 7.** Κριτική και αξιολόγηση γεγονότων, πράξεων, προσώπων που αναφέρονται στις ιστορικές πηγές. Αναζητούνται τα κίνητρα δράσης των προσώπων και αξιολογείται η επιχειρηματολογία.
- 8.** Σχολιασμός φράσης ή πληροφορίας που μας δίνει μια πηγή.
- 9.** Άσκηση σε σχήμα άστρου, όπου υπάρχει η κεντρική έννοια ΚΕ και οι περιφερειακές έννοιες ΠΕ που συνδέονται με την κεντρική. Τις ΠΕ τις τοποθετούμε

στα άκρα ακτίνων που ξεκινούν από την ΚΕ. Το «άστρο» μπορούμε να το διατυπώσουμε σε συνεχές κείμενο.

10. Ανάπτυξη μιας άποψης και ελεύθερη διατύπωση προσωπικής γνώμης πάνω σ' αυτή την άποψη.

11. Οι γραπτές πηγές παρέχουν επίσης την ευκαιρία για διαθεματική προσέγγιση: γλωσσική, σημειολογική, λογοτεχνική, κοινωνική, οικονομική, θρησκευτική κ.ά. Προτάσεις για διαθεματικές εργασίες υπάρχουν στα εγχειρίδια Ιστορίας του Γυμνασίου.

12. Ζητείται να συνδέσουμε τα ιστορικά στοιχεία μιας πηγής με την ιστορική αφήγηση του σχολικού εγχειριδίου και να απαντήσουμε σε ερώτηση διδακτικής προσέγγισης ή αξιολόγησης. Η σύνδεση θα γίνει είτε *επαγωγικά* είτε *παραγωγικά*.

Παραδείγματα πηγών και ερωτήσεων των εγχειριδίων:

● α) Ιστορία Α΄ Λυκείου, σελ. 103, παραθ. 15: αναζήτηση των συνεπειών ενός ιστορικού γεγονότος.

«...Ποτέ άλλοτε δεν κυριεύτηκαν και δεν καταστράφηκαν τόσες πολιτείες είτε από βαρβάρους είτε από Έλληνες που πολεμούσαν μεταξύ τους. Σε πολλές, μάλιστα πολιτείες, αφού καταστράφηκαν, εγκαταστάθηκε καινούργιος πληθυσμός. Ποτέ άλλοτε δεν έγιναν τόσες εξορίες και δεν σκοτώθηκαν τόσο άνθρωποι, είτε στον πόλεμο είτε σ' εμφυλίους σπαραγμούς. Εκτός απ' αυτό πολλά από τα όσα αναφέρονται σε παλιές διηγήσεις, τα οποία όμως σπάνια επαληθεύτηκαν, έγιναν πιστευτά. Γιατί έγιναν πολλοί και καταστροφικοί σεισμοί και εκλείνεις ηλίου πολύ συχνότερες από όσες μπορούσαν να μνημονευτούν για τις παλιές εποχές. Μεγάλες ξηρασίες σημειώθηκαν σε πολλά μέρη και προκάλεσαν λιμούς και τέλος η φοβερή επιδημία, που προξένησε μεγάλες βλάβες και καταστροφή. Όλα αυτά έγιναν κατά τη διάρκεια του πολέμου...» [Θουκυδίδης, Α, 23, μετ. Αγγ. Βλάχου].

– Ερώτηση: Σε ποιους τομείς αναφέρονται τα καταστροφικά αποτελέσματα του Πελοποννησιακού πολέμου;

(Εντοπίζουμε: υλικές καταστροφές, δημογραφικές επιπτώσεις, επαλήθευση προφητειών, που αφορούν μετεωρολογικές – γεωλογικές παρατηρήσεις, επιδημιολογικές επιπτώσεις).

β) Ιστορία Β΄ Λυκείου, σελ. 54: απόσπασμα Άννας Κομνηνής που αναφέρεται στις συνέπειες της ήττας στο Ματζικέρτ.

● Ιστορία Α΄ Γυμνασίου, σελ. 103: σκιαγράφηση προσωπικότητας.

«Ο Αλέξανδρος ... ξεχώριζε για τη φυσική ωραιότητα, την ενεργητικότητα, την εξυπνάδα, την γενναιότητα, την ευσέβειά του, την αγάπη που έτρεφε για τις τιμές και την περιφρόνηση που έδειχνε στους κινδύνους. Εγκρατέστατος στις σωματικές απολαύσεις, ήταν ιδιαίτερα άπληστος για τους επαίνους. Μπορούσε να διακρίνει το σωστό, όταν ακόμη δεν είχε στοιχεία, αλλά και να βγάζει συμπεράσματα από τα γεγονότα που παρατηρούσε. Ήταν εξαιρετος στρατηγός: μπορούσε θαυμάσια να παρατάξει τη στρατιά του, να την εξοπλίζει και να την οργανώσει. Η παλικαριά του τον βοηθούσε να εξυπνώνει το ηθικό των στρατιωτών του, να τους εμπνέει εμπιστοσύνη και με την αφοβία του να εξαφανίζει τους δικούς του φόβους. Σεβόταν ιδιαίτερα τις συνθήκες και ήταν αδιάφθορος». [Αρριανός, Αλεξάνδρου Ανάβασις, Ζ, 28 (Μετ. Δ. Μόσχου)].

– Ερώτηση: Σημείωσε τα κύρια χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν τον τέλειο ηγέτη. Προσόντα: σωματικά (ωραιότητα, ρώμη, παλικαριά), πνευματικά (εξυπνάδα, οξυδέρκεια, αντίληψη) ψυχικά (εγκράτεια, φιλοτιμία, αδιάφθορος). Στρατηγικές ικανότητες.

– Ερώτηση ελεύθερης διατύπωσης προσωπικής γνώμης: Θα σου άρεσε μια τέτοια ηγετική προσωπικότητα που συνδυάζει όλα αυτά τα προτερήματα; Ο σημερινός ηγέτης ποια χαρίσματα θεωρείς ότι πρέπει να έχει;

● Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου, σελ. 11-12: σύνθεση του περιεχομένου δύο ή περισσότερων πηγών.

α. Οι απόψεις του Τζον Λοκ: «Αν ένας ηγεμόνας χρησιμοποιεί την εξουσία του εναντίον του λαού του [...], τότε ο λαός έχει δικαίωμα να τον αντιμετωπίσει με βία. Ο σωστός τρόπος για να αντιμετωπιστεί η παράνομη βία της εξουσίας είναι η βία». [Δύο δοκίμια περί διακυβερνήσεως (1689)].

β. Οι απόψεις του Ζαν Ζακ Ρουσό: «Οι φορείς της εκτελεστικής εξουσίας δεν είναι αφέντες του λαού, μα υπάλληλοί του. Ο λαός πρέπει να μπορεί να τους διορίζει και να τους απολύει όποτε θέλει. Δεν υπάρχει θέμα να συμβληθούν με το λαό: πρέπει να τον υπακούουν». [Το κοινωνικό συμβόλαιο (1762), μετ. Δ. Κωστελένος, Αναγνωστίδης, σ. 164].

γ. Οι απόψεις του Μοντεσκιέ: «Υπάρχουν σε κάθε κράτος τρία είδη εξουσίας: η νομοθετική, η εκτελεστική ...και η δικαστική εξουσία. [...] Δεν υπάρχει ελευθερία όταν συμπίπτουν στο ίδιο πρόσωπο ή στο ίδιο διοικητικό σώμα, η νομοθετική με την εκτελεστική δύναμη [...]. Δεν υπάρχει επίσης ελευθερία αν η δικαστική δύναμη δεν είναι χωρισμένη από τη νομοθετική και την εκτελεστική. [Γ. Δ. Ζιούτος, Μοντεσκιέ, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1993, σ. 333-334].

– Ερώτηση: Αφού μελετήσετε τα τρία κείμενα, να παρουσιάσετε σε σύντομο κείμενο τις πολιτικές θέσεις του Διαφωτισμού που υποστηρίζονται σε αυτά.

(Αναφέρεται η πολιτική βία, η λαϊκή κυριαρχία, η διάκριση των τριών εξουσιών. Στο βιβλίο του καθηγητή προτείνεται και διαθεματική εργασία αξιοποιώντας το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής).

● Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου, σελ. 55: σύγκριση δύο ή περισσότερων ιστορικών πηγών.

α. «Απομάκρυνε [ο Καποδίστριας] από τα πράγματα όλους τους αρχηγούς των Ελλήνων, όλους τους επιρροή έχοντας και όλους τους πεπαιδευμένους [...], κατεπάτησεν [...] τα ψηφίσματα της εν Άργει Εθνοσυνελεύσεως, καταφρόνησε τα δίκαια του πολίτου, κατέτρεξε την ελευθερία, σύστησε και διοργάνωσε δικαστήρια καθ' όλην την έκτασιν εξηρημένα από την θέλησίν του: εμπύχωσε την κακοήθεια, την επιβολήν, την προδοσία». [Άποψη του Κωλέττη, εν Β. Κρεμμυδάς, Ο πολιτικός Ιωάννης Κωλέττης, Αθήνα 2000, σ. 165]

β. «Ο ενάρητος ανήρ όστις εθυσίασε το παν διά την πατρίδα του, απέθανε θύμα ιδιαιτέρας εκδικήσεως [...]. Οι Έλληνες πάσης φατριάς θέλουν γνωρίσει αργότερα την αμέτρητον ζημίαν, την οποίαν υπέφερον, θέλουν ιδεί εντός ολίγου, ότι δεν υπάρχει άνθρωπος ικανός ν' αναπληρώσει την έλλειψιν του Κόμητος Καποδίστρια, και όταν εξετάσουν όλα όσα εξετάσουν όλα όσα έπραξε διά την πατρίδα του, θέλουν τον αναγνωρίσει ως τον αγαθότερον άνθρωπον» [Η άποψη του Φιλέλληνα Ευνάρδου, για τον Καποδίστρια, ΙΕΕ, τ. ΙΒ΄, σ. 562].

– Ερώτηση: Αφού αντιπαραβάλετε τις δύο πηγές, να καταγράψετε τις θέσεις που διατυπώνονται σε αυτές. Διαφαίνεται κάποιος λόγος για την αυστηρότατη κριτική που ασκεί ο Κωλέττης;

(Το κείμενο του Κωλέττη αναφέρεται στο αυταρχικό και ανελεύθερο σύστημα προσωπικής διακυβέρνησης του Καποδίστρια. Ο βασικός λόγος αυτής της στάσης του (κίνητρο) εστιάζεται κυρίως στην πρόταση ότι ο Καποδίστριας απομάκρυνε από την κεντρική πολιτική σκηνή διάφορους πολιτικούς ηγέτες, ανάμεσα σε αυτούς και τον ίδιο τον Κωλέττη).

● Ιστορία Γ΄ Λυκείου, σελ. 90: αναζήτηση κινήτρων δράσης προσώπων.

Κείμενο: Το απόσπασμα από το διάγγελμα του Βενιζέλου προς το λαό της Σμύρνης, με την ευκαιρία της πρώτης αποβίβασης των πρώτων τμημάτων του ελληνικού στρατού (είναι εκτενές).

– Ερώτηση: Να αναζητήσετε τα κίνητρα της έκδοσης αυτού του διαγγέλματος. (αποσκοπούσε στην ειρηνική συνύπαρξη των διαφόρων εθνοτήτων ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευματος, βασικός λόγος παραμονής του Ελληνικού στρατού στη Σμύρνη. Οι Έλληνες μπορούσαν να εμπνεύσουν εμπιστοσύνη και να εγγυηθούν τη συνύπαρξη αυτή. Ήξερε επίσης ότι η επιβίβαση του Ελληνικού στρατού σε τουρκικό έδαφος έκανε τους Τούρκους να είναι εξαγριωμένοι).

● α) Ιστορία Α΄ Λυκείου, σελ. 121, ερωτ. 2: σχολιασμός φράσης ή πληροφορίας που μας δίνει μια πηγή.

«η πραγματική βέβαια, αλλά ανομολόγητη αιτία ήταν ...ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φόβισε τους Λακεδαιμόνιους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν». [Θουκυδίδης, Α, 23].

– Ερώτηση: Να σχολιάσετε την παραπάνω πληροφορία του Θουκυδίδη. Θα μπορούσαν να είχαν αντιδράσει διαφορετικά οι Λακεδαιμόνιοι;

β) Ιστορία Γ΄ Λυκείου, σελ. 77,

– Ερώτηση: Με βάση το παράθεμα του Μαρκ Φερό (υπάρχει στο σχολικό εγχειρίδιο) να σχολιάσετε τον ενθουσιασμό με τον οποίο έφευγαν για τον πόλεμο οι νέοι των ευρωπαϊκών χωρών και να αναζητήσετε τις αιτίες του.

● Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου σελ. 43, πηγή 2: άσκηση σε σχήμα άστρου.

«Με τη γρήγορη βελτίωση όλων των εργαλείων παραγωγής, με την απεριόριστη διευκόλυνση των συγκοινωνιών, η αστική τάξη τραβάει στον πολιτισμό όλα, ακόμη και τα πιο βάρβαρα έθνη. [...] Αναγκάζει όλα τα έθνη να δεχτούν τον αστικό τρόπο παραγωγής, αν δεν θέλουν να χαθούν. Τα αναγκάζει να εισάγουν στη χώρα τους τον λεγόμενο πολιτισμό, δηλαδή να γίνουν αστοί. Με μια λέξη δημιουργεί έναν κόσμο “κατ’ εικόνα της”. [Κ. Μαρξ και Φρ. Έγκελς, Εκλεκτά έργα, Γνώσεις, χ.χ., τ. 1^{ος}, σ. 24-25].

– Ερώτηση: Να μελετήσετε την πηγή και την εικόνα 2 του βιβλίου, η οποία απεικονίζει Βρετανικούς σιδηροδρόμους περί το 1800, και να εκπονήσετε άσκηση άστρου τοποθετώντας στο κέντρο τη λέξη σιδηρόδρομος.

ΚΕ: *σιδηρόδρομος*. ΠΕ: *σιδηροδρομικό δίκτυο, μεταφορά πρώτων υλών, εμπορευμάτων, ανθρώπων. Σταθμοί, εργατικά χέρια, αστική τάξη, βάρβαρα έθνη, αστικοποίηση, βιομηχανική επανάσταση.*

– Παραλλαγή της άσκησης: να διατυπώσουμε σε συνεχές κείμενο τη σημασία του σιδηροδρόμου στη βιομηχανική επανάσταση.

► Επεξεργασία των γραπτών πηγών – παραθεμάτων:

Οι τρόποι και οι τεχνικές αξιοποίησης των πηγών στο μάθημα της ιστορίας εξαρτώνται κυρίως από τους διδακτικούς στόχους που θέτουμε, το περιεχόμενο της διδασκαλίας και κυρίως από τις ικανότητες των μαθητών. Είναι πλεονέκτημα η πηγή να έχει μικρή έκταση, κυρίως στο Γυμνάσιο. Θα μπορούσε η ανάλυση και η ερμηνεία των γραπτών πηγών να ακολουθήσει τα εξής βήματα:

A. Ανάγνωση – γλωσσική εξομάλυνση:

- Φωναχτή ανάγνωση των πηγών από μαθητές μέσα στην τάξη: ενισχύεται η αναγνωστική αυτοπεποίθηση, εξακριβώνουμε το βαθμό κατανόησης του περιεχομένου.
- Δεξιλογική εξομάλυνση, πραγματολογικά στοιχεία, διευκρίνιση ιστορικών όρων, ορολογία: διατρέχουμε την πηγή και υπογραμμίζουμε σημεία που δεν κατανοούνται εύκολα. Για τη διευκρίνιση όρων καταφεύγουμε στο γλωσσάριο του βιβλίου ή σε λεξικά - εγκυκλοπαίδειες.

B. Προσέγγιση της πηγής:

- Συμφραζόμενα: αναγνώριση της ταυτότητας της ιστορικής πηγής: εξετάζουμε σε τι είδος ανήκει το απόσπασμα (ιστορικό, ποιητικό, ρητορικό κλπ.), ποιος είναι ο δημιουργός του, το χρόνο (πηγή σύγχρονη ή μεταγενέστερη) και το σκοπό της συγγραφής, ποιες είναι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφηκε η πηγή. Ένταξη της πηγής στο ιστορικό πλαίσιο.
- Εξέταση της αντικειμενικότητας και της αξιοπιστίας της πηγής: επισημαίνονται η σχέση του συγγραφέα με τα ιστορούμενα γεγονότα και τα πρόσωπα της εποχής του, η προέλευση πληροφοριών, παραλείψεις, αναζήτηση κινήτρων και προθέσεων του δημιουργού, διάκριση σχολίων-γεγονότων.
- Συγκέντρωση των πληροφοριών – δεδομένων της πηγής, οι οποίες σχετίζονται με την ιστορική περίσταση και μπορούν να αξιοποιηθούν στην απάντησή μας (μπορούμε να υπογραμμίζουμε στο παράθεμα τις πληροφορίες που θα αξιοποιήσουμε).

Γ. Ερμηνεία – σύνδεση πηγής με την αφήγηση του βιβλίου – απάντηση σε ερωτήσεις:

- Ερμηνεία της πηγής με βάση τη διατύπωση συγκεκριμένων ερωτημάτων, τα οποία θέτουμε. Αναδίηγηση και σύνδεση της πηγής με την ιστορική αφήγηση. Η σύνδεση αυτή μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους: είτε *παραγωγικά*, ξεκινώντας από τα στοιχεία της ιστορικής αφήγησης και καταλήγοντας στην πηγή, είτε *επαγωγικά*, ξεκινώντας από τα στοιχεία της πηγής και καταλήγοντας στην ιστορική αφήγηση.
- Σύγκριση πηγών που προσεγγίζουν το θέμα από διαφορετικές οπτικές, εντοπισμός ομοιοτήτων και διαφορών, εξαγωγή ιστορικών συμπερασμάτων (σε περίπτωση που ζητάμε συγκριτική μελέτη πηγών).
- Απάντηση σε ερωτήσεις. (Διαβάζουμε προσεκτικά το ερώτημα ή τα ερωτήματα για να κατανοήσουμε ποιο ή ποια είναι τα ζητούμενα).

► Για να απαντήσουμε γραπτά σε ερώτηση που σχετίζεται με ένα παράθεμα:

Ακολουθούμε τις βασικές αρχές παραγωγής γραπτού λόγου. (Οι απαιτήσεις μας είναι πιο αυξημένες στο Λύκειο και ιδιαίτερα Β΄ και Γ΄):

Στην αρχή, στον **πρόλογο**, κάνουμε μια σύντομη αναφορά στο είδος του παραθέματος (δημοσίευμα τύπου, ιστοριογραφία, επίσημο έγγραφο) και μια σύντομη

εισαγωγή στο γεγονός με το οποίο θα ασχοληθούμε. Ο πρόλογος προετοιμάζει την κυρίως απάντηση. Ακολουθεί η **κυρίως απάντηση**, στην οποία συνδυάζουμε δημιουργικά το σχολικό εγχειρίδιο και το παράθεμα, το οποίο λειτουργεί είτε παραπληρωματικά είτε συμπληρωματικά στην αφήγηση του εγχειριδίου. Επισημαίνουμε στους μαθητές ότι σε καμία περίπτωση η απάντησή μας δεν αποτελεί το νόημα της πηγής!! Έχουμε υπόψη μας ότι η πηγή τεκμηριώνει την ιστορική αφήγηση του βιβλίου και όχι το αντίστροφο. Η απάντησή μας ολοκληρώνεται με έναν **επίλογο**, στον οποίο καταγράφουμε κάποιες γενικότερες εκτιμήσεις και συμπεράσματα σχετικά με το θέμα που αναπτύξαμε στην κυρίως απάντηση. Μπορούμε επίσης να κάνουμε σύντομη αναφορά στις μετέπειτα εξελίξεις που αφορούν το συγκεκριμένο θέμα με βάση τις ιστορικές μας γνώσεις.

Για να είναι άρτια και ορθή η αξιοποίηση των πηγών θα πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη σημασία στις βασικές αρχές παραγωγής γραπτού λόγου: προσέχουμε το περιεχόμενο, την έκφραση και τη δομή:

Περιεχόμενο: Η διατύπωση είναι ακριβής και σαφής. Αποφεύγουμε να μεταφέρουμε στην απάντησή μας αυτούσια αποσπάσματα από την πηγή (χρησιμοποιούμε μόνο τους ιστορικούς όρους - ορολογία) και να διατυπώνουμε υποκειμενικές κρίσεις (όταν δεν μας ζητούνται). Προσπαθούμε πάντα να γενικεύουμε τις πληροφορίες που μας δίνει η πηγή ακολουθώντας την επαγωγική μέθοδο.

Έκφραση: σωστή χρήση των γραμματικών και συντακτικών κανόνων. Αποφεύγουμε το λογοτεχνικό ύφος, το μακροπερίοδο λόγο.

Δομή: ο λόγος μας δομείται σε πρόλογο, κύριο θέμα, επίλογο. Φυσικά ακολουθούμε βασικές αρχές παραγραφοποίησης.

* Για να δίνονται σωστές απαντήσεις από τους μαθητές πρέπει να δίνονται κατάλληλες και σαφείς ερωτήσεις για την αξιοποίηση των πηγών.

1^η Εφαρμογή: (βιβλ. Ιστορίας Β' Γυμν. σ. 34 και Β' Λυκείου σ. 22)

«Οι εικόνες αναπληρώνουν τα είδωλα και άρα αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρες [...]. Όμως δεν πρέπει να προσκυνούμε κατασκευάσματα των ανθρώπινων χεριών και κάθε είδους ομοίωμα [...]. Πληροφόρησέ με ποιος μας κληροδότησε αυτή την παράδοση, δηλαδή να σεβόμαστε και να προσκυνούμε κατασκευάσματα χεριών, ενώ ο Θεός απαγορεύει την προσκύνηση, και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό είναι νόμος του Θεού».

[Από επιστολή του Λέοντος Γ' στον πάπα Γρηγόριο Β', ΤΜ 3 (1968) 279].

– Ερώτηση: Με βάση την παραπάνω πηγή ποια η στάση του αυτοκράτορα Λέοντα Γ' σχετικά με το θέμα των εικόνων;

A. Ανάγνωση της πηγής – γλωσσική εξομάλυνση

B. Προσέγγιση της πηγής:

- 1. Συμφραζόμενα:** συντάκτης: ο αυτοκράτορας Λέων Γ' (717-741), πηγή πρωτογενής (άμεση), σύγχρονη των γεγονότων.
- 2. Έλεγχος αξιοπιστίας:** αδιαμφισβήτητη. Κίνητρα συντάκτη: είναι ο εισηγητής της εικονομαχίας, οι θέσεις του δεν είναι αντικειμενικές, ενώ διατυπώνονται προσωπικά σχόλια και κρίσεις.
- 3. Συγκέντρωση πληροφοριών:** α) Οι εικόνες αναπληρώνουν τα είδωλα, β) αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρες, γ) δεν πρέπει να προσκυνάμε

ανθρώπινα έργα, δ) κανείς δεν άφησε ως κληρονομιά αυτή την παράδοση στην Εκκλησία, ε) η προσκύνηση απαγορεύεται από το Θεό – είναι νόμος.

Γ. Ερμηνεία – αναδίηξη και σύνδεση με την αφήγηση του εγχειριδίου – απάντηση στην ερώτηση:

Πρόλογος: Το κείμενο αποτελεί επιστολή του αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ προς τον πάπα Γρηγόριο Β΄ και απηχεί τα επιχειρήματα των εικονοκλαστών. Ο Λέων Γ΄ ήταν ο εισηγητής της εικονομαχίας (726), ενός κινήματος που συντάραξε το Βυζάντιο για περισσότερο από έναν αιώνα.

Κύριο θέμα: Σύμφωνα με το συντάκτη της επιστολής η προσκύνηση ανθρώπινων κατασκευασμάτων, δηλαδή των εικόνων, συνιστά ειδωλολατρία, καθώς η παράδοση δεν υπαγορεύει κάτι τέτοιο, γιατί κατά τους πρώτους αποστολικούς χρόνους δεν αναφέρεται προσκύνηση εικόνων. (*αναδίηξη των επιχειρημάτων του παραθέματος*) Με τις αντιλήψεις αυτές ο Λέων προσπαθεί να υπεραμυνθεί την εικονομαχική του πολιτική. Διατυπώνει προσωπικά σχόλια και κρίσεις, οι οποίες απηχούν προσωπικές του αντιλήψεις, ενώ οι θέσεις που εκφράζονται στην επιστολή δεν είναι αντικειμενικές.

Επίλογος: Τα επιχειρήματα του Λέοντα Γ΄ προς τον πάπα δεν στάθηκαν όμως ικανά να αποτρέψουν τις ολέθριες συνέπειες της εικονομαχικής πολιτικής του Βυζαντίου στη εξωτερική πολιτική, διότι ο δυσареστημένος πάπας στράφηκε αργότερα προς τους Φράγκους και συνδέθηκε στενά με τους ηγεμόνες τους. (*η εκτίμηση αυτή υπάρχει στο σχολικό εγχειρίδιο Ιστορία Β΄ Γυμνασίου, σ. 35 και Β΄ Λυκείου, σ. 22*).

2^η Εφαρμογή (βιβλ. Ιστορίας Β΄ Λυκείου, σ. 30)

A. «Επειδή δεν υπήρχε πια αυτοκράτορας στο έθνος των Ελλήνων και η αυτοκρατορική εξουσία βρισκόταν στα χέρια μιας γυναίκας, φάνηκε σωστό στον ίδιο τον πάπα Λέοντα και σ' όλους τους άγιους πατέρες που πήραν μέρος στη σύνοδο να δώσουν τον τίτλο του αυτοκράτορα στο βασιλιά των Φράγκων Κάρολο, που είχε στην κυριαρχία του την πόλη της Ρώμης, όπου συνήθιζαν πάντα να εδρεύουν οι καίσαρες, και τις άλλες πόλεις της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας. [...] Ο Κάρολος δεν ήθελε να εναντιωθεί σ' αυτό το θέλημα και, υποτασσόμενος ταπεινά στο Θεό, καθώς και στην επιθυμία που εκφράστηκε από όλο το χριστιανικό κόσμο, δέχτηκε τη χειροτονία του από τον πάπα Λέοντα και, μαζί μ' αυτή, τον τίτλο του αυτοκράτορα». [Χρονικά του Lorsch, MGH, τ. I, 37, μετ. Α. Τσακτσίρας]

B. «Αυτό το χρόνο (800), στις 25 Δεκεμβρίου, ο ρήγας των Φράγκων Κάρολος στέφτηκε (αυτοκράτορας) από τον πάπα Λέοντα. Και ενώ σκόπευε να επιτεθεί με στόλο στη Σικελία, άλλαξε γνώμη και αποφάσισε να ζητήσει σε γάμο την αυτοκράτειρα Ειρήνη. Για το σκοπό αυτό έστειλε τον επόμενο χρόνο πρεσβευτές στο Βυζάντιο. Κι έφτασαν οι απεσταλμένοι του Καρόλου και του πάπα Λέοντος (στην Πόλη), ζητώντας από την Ειρήνη να παντρευτεί τον Κάρολο και έτσι να ενωθεί η Ανατολή με τη Δύση. Κι εκείνη θα δεχόταν αν δεν την εμπόδιζε ο Αέτιος, που είχε μεγάλη δύναμη και σκόπευε να κάνει αυτοκράτορα τον αδελφό του». [Θεοφάνης, Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τ. 1, Λειψία 1883, 575-476].

– Ερωτήσεις: 1. Πώς είδαν οι Δυτικοί και πώς οι Βυζαντινοί την αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου; Να λάβετε υπόψη σας το περιεχόμενο του κεφαλαίου και τα δυο παραθέματα.

2. Ο χρονογράφος Θεοφάνης αναφέρει ότι σχεδιαζόταν γάμος μεταξύ Ειρήνης και Καρόλου, ώστε να συνενωθούν οι δύο αυτοκρατορίες. Ανεξάρτητα από το βαθμό

αξιοπιστίας της πληροφορίας αυτής, ποια προβλήματα νομίζετε ότι θα προκαλούσε αυτή η επιλογή;

A. Ανάγνωση της πηγής – γλωσσική εξομάλυνση

B. Προσέγγιση της πηγής:

1. **Συμφραζόμενα:** συντάκτες: και οι δύο πηγές είναι σύγχρονες των γεγονότων. Η πρώτη πηγή απηχεί τις απόψεις των Δυτικών και αποτελεί απόσπασμα από χρονικά που συντάχθηκαν στην πόλη Lorsch και αναφέρονται στην περίοδο 703-803. Το απόσπασμα αναφέρεται στους λόγους που υπαγόρευαν την αυτοκρατορική στέψη του Καρόλου. Η δεύτερη πηγή είναι απόσπασμα από τη χρονογραφία του Θεοφάνη (752-818) και απηχεί την επίσημη κρατική αλλά και την ανεπίσημη βυζαντινή αντίδραση στο απροσδόκητο αυτό γεγονός. Ο διδάσκων μπορεί να αξιοποιήσει τα παραθέματα με συγκριτική και αντιθετική εξέταση.

2. **Έλεγχος αξιοπιστίας:** Οι πηγές αυτές είναι έμμεσες. Ενδέχεται να διατυπώνουν προσωπικά σχόλια και κρίσεις των συγγραφέων. Ειδικότερα η πληροφορία του Θεοφάνη για το περίφημο αυτοκρατορικό συνοικέσιο πρέπει να είναι αβάσιμη φήμη.

3. **Συγκέντρωση πληροφοριών:** Υπογραμμίζουμε στα παραθέματα τις πληροφορίες που θα αξιοποιήσουμε με βάση τα ζητούμενα των ερωτημάτων. Επιπλέον, εφόσον το πρώτο ερώτημα ζητά να λάβουμε υπόψη και το σχετικό κεφάλαιο του εγχειριδίου, εντοπίζουμε σε αυτό τα σημεία που θα αξιοποιήσουμε.

Γ. Ερμηνεία – αναδιήγηση και σύνδεση με την αφήγηση του εγχειριδίου – απάντηση στις ερωτήσεις:

1. Ένα από τα θέματα που είχε ανυπολόγιστες συνέπειες στις σχέσεις Ανατολής – Δύσης ήταν η στέψη του Φράγκου Καρλομάγνου το 800 από τον πάπα Λέοντα ως αυτοκράτορα του Ρωμαϊκού κράτους. Στο ζήτημα αυτό αναφέρονται και τα δύο παραθέματα. Το πρώτο, το Δυτικό χρονικό του Lorsch, απηχεί τις δυτικές αντιλήψεις και αναφέρεται στους λόγους που υπαγόρευαν τη στέψη του Καρόλου: το δεύτερο, που είναι απόσπασμα από τη χρονογραφία του Θεοφάνη, απηχεί την επίσημη κρατική αλλά και την ανεπίσημη βυζαντινή αντίδραση στο απροσδόκητο αυτό γεγονός.

Σύμφωνα με το χρονικό του Lorsch, εφόσον η διακυβέρνηση του Βυζαντινού κράτους βρισκόταν στα χέρια μιας γυναίκας, της Ειρήνης της Αθηναίας, και ο Κάρολος ήταν κύριος της Ρώμης και επικεφαλής ενός εκτεταμένου κράτους που περιλάμβανε την Ιταλία, τη Γερμανία και τη Γαλλία, ήταν θέλημα θεού και αίτημα όλων των χριστιανών να στεφθεί αυτοκράτορας του Ρωμαϊκού κράτους (*αξιοποίηση των πληροφοριών του πρώτου παραθέματος*).

Η στέψη του Καρόλου θεωρήθηκε από τους Βυζαντινούς σκάνδαλο και σφετερισμός των νομίμων και αποκλειστικών δικαιωμάτων τους στη ρωμαϊκή κληρονομιά και κυρίως του δικαιώματος χρήσης του όρου βασιλεύς των Ρωμαίων (*αξιοποίηση του σχολικού εγχειριδίου, σ. 30*). Πιο συγκεκριμένα η στέψη ήταν πράξη παράνομη σύμφωνα με την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών, διότι ο πάπας δεν ήταν αρμόδιος να στέψει οποιονδήποτε ως αυτοκράτορα. Επιπλέον δεν υπήρχε κενό εξουσίας στο βυζαντινό (ρωμαϊκό) θρόνο, έστω και αν τον κατείχε γυναίκα.

Επομένως δεν είναι παράδοξο ότι το Βυζάντιο αρνήθηκε να αναγνωρίσει στον Κάρολο τον αυτοκρατορικό τίτλο.

2. Ο Κάρολος μετά τη στέψη του, σύμφωνα με τη χρονογραφία του Θεοφάνη, σκόπευε να εκβιάσει την κατάσταση με μια εκστρατεία εναντίον των Βυζαντινών κτήσεις στη Σικελία. Προτίμησε όμως να ζητήσει σε γάμο την Ειρήνη. Η κίνηση αυτή αποτελεί πολιτικό ελιγμό, διότι ξέροντας ο Κάρολος ότι οι βυζαντινοί δεν επρόκειτο να τον αναγνωρίσουν ως αυτοκράτορα του Ρωμαϊκού κράτους κατέφυγε στη διπλωματική λύση της επιγαμίας, προτείνοντας και τη συνένωση των δύο αυτοκρατοριών.

Ο γάμος αυτός ως πολιτική λύση θα ήταν μάλλον ανέφικτος και αυτό γιατί η Ανατολή και η Δύση χωρίζονταν από ένα μεγάλο γλωσσικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό χάσμα. Επιπλέον θα επιτεινόταν η οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ανομοιογένεια ανάμεσα στο δυτικό και ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Δημιουργούνται τέλος πολλά ερωτήματα, όπως πού θα έμεναν οι σύζυγοι; Ποιος θα παραιτούνταν από το αξίωμά του; Θα δεχόταν η φιλόδοξη Ειρήνη να παραιτηθεί από τη μονοκρατορία της; (ο διδάσκων αξιοποιεί το βιβλίο του καθηγητή, σ. 29)

Ελέγχεται επομένως η αξιοπιστία της πληροφορίας του Θεοφάνη, που είναι μάλλον μια αβάσιμη φήμη. Οι διαπραγματεύσεις του Καρόλου με την Ειρήνη το πιθανότερο είναι να αφορούσαν την αναγνώριση του αυτοκρατορικού τίτλου του Καρόλου από τους Βυζαντινούς παρά τον μεταξύ τους γάμο.

Ωστόσο, σύμφωνα με το Θεοφάνη, η Ειρήνη θα δεχόταν το γάμο που της πρότεινε ο Κάρολος, αλλά την εμπόδισε ο πατρικός και λογοθέτης Αέτιος, ο οποίος τελικά ανατρέποντας την Ειρήνη (802) ανέβασε στο θρόνο τον αδελφό του Νικηφόρο.

Ενδεικτική βιβλιογραφία για τη διδακτική αξιοποίηση των πηγών στο μάθημα της Ιστορίας:

- Ε. Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, Αθήνα 1998.
- Κ. Αγγελάκος – Γ. Κόκκινος [επιμ.], *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*, Αθήνα 2004.
- John Fines, *Reading Historical Documents. A Manual for Students*, Oxford 1989.
- Μ. Κουτσός, *Διδακτική ιστορικών πηγών των σχολικών εγχειριδίων*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Ιω. Καραγιαννόπουλος, *Εισαγωγή στην τεχνική της επιστημονικής ιστορικής εργασίας*, Γ' ανατύπωση, Θεσσαλονίκη 1993.
- Δ. Κ. Μαυροσκούφης, *Αναζητώντας το ίχνη της ιστορίας. Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*, Θεσσαλονίκη 2005.
- Α. Πρασά, *Η αξιοποίηση από τους μαθητές των ιστορικών πηγών μέσα από τη διαδικασία του μαθήματος της Ιστορίας*, ΠΕΦ – Σεμινάριο τχ. 21 (1999) σσ. 34-42.
- Β. Σακκά, *Η προσέγγιση των πηγών και η διδασκαλία της Ιστορίας. Το πρόβλημα της αξιολόγησης*, *Φιλολογική τχ.* 82 (2003) σσ. 22-29.

Αικατερίνη Μ. Ρεβάνογλου

Σχολική Σύμβουλος Φιλολόγων

Πληροφορίες για τις κυριότερες βυζαντινές και μεσαιωνικές πηγές που απαντούν στα σχολικά εγχειρίδια:

► Η απουσία βοηθήματος Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Γραμματείας ως βιβλίου αναφοράς στο μάθημα της Ιστορίας Β΄ Γυμνασίου και Β΄ Λυκείου (υπάρχει μόνο «Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας», χρήσιμο εκτός των άλλων για τις πηγές Αρχαίας Ιστορίας), με οδήγησαν στην καταγραφή συνοπτικών πληροφοριών για τις κυριότερες βυζαντινές και μεσαιωνικές πηγές που απαντούν στα σχολικά εγχειρίδια Βυζαντινής Ιστορίας.

Expositio totius mundi et gentium (μέσα 4^ο αι.): Πρόκειται για περιηγητικό έργο ανώνυμου εθνικού που σώζεται σε λατινική μετάφραση. Περιέχει σημαντικές γεωγραφικές και εθνογραφικές πληροφορίες.

Λιβάνιος (314-±393): Δάσκαλος ρητορικής, σπούδασε στην Αντιόχεια και την σχολή των Αθηνών. Το 340/1 ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη δική του σχολή, την οποία μετέφερε στην Αντιόχεια. Στο έργο του «Λόγοι» εκθέτει ζητήματα της ηθικής κατάστασης του καιρού του.

Συνέσιος (±370-413): Γεννημένος στην Κυρήνη, σπούδασε στην Αλεξάνδρεια και ασχολήθηκε με τα μαθηματικά και την πλατωνική φιλοσοφία. Τον λόγο «Περί βασιλείας» τον εκφώνησε ο Συνέσιος προς τον αυτοκράτορα Αρκάδιο και εκθέτει τις ιδέες του περί του ιδεώδους ηγεμόνος.

Κοσμάς Ινδικοπλεύστης (6^ο αι.): Ήταν έμπορος από την Αλεξάνδρεια, ο οποίος στο γεωγραφικό του έργο «Χριστιανική τοπογραφία» προσπαθεί να εξηγήσει τον κόσμο σύμφωνα με τις χριστιανικές αντιλήψεις.

Προκόπιος Καισαρείας (500-±562): Ο μεγαλύτερος ιστορικός της εποχής του Ιουστινιανού Α΄. Άσκησε το επάγγελμα του ρήτορα και του σχολαστικού. Ακολούθησε τον στρατηγό Βελισάριο ως «ζύμβουλος», «πάρεδρος» και «υπογραφεύς» στις εκστρατείες του. Τα έργα του είναι το «Υπέρ των πολέμων λόγοι», όπου εξιστορεί τους πολέμους του Βυζαντίου εναντίον των Περσών, των Βανδάλων και των Γόθων, τα «Ανέκδοτα», όπου στηλιτεύει την αυτοκρατορική πολιτική και το «Περί κτισμάτων, όπου αναφέρει την οικοδομική δραστηριότητα του Ιουστινιανού.

Μένανδρος Προτήκτωρ (6^ο αι.): Το έργο του γράφτηκε μεταξύ των ετών 583-584 και καλύπτει τα γεγονότα της περιόδου 558-582. Ως στρατιωτικός υπάλληλος (προτήκτωρ) που υπηρέτησε στην Κωνσταντινούπολη και στην επαρχία αποκόμισε προσωπική αντίληψη για τις σχέσεις Βυζαντινών και βαρβάρων, για τις οποίες κάνει λόγο στο έργο του.

Ιωάννης Εφέσου (±507-586): Το έργο του «Εκκλησιαστική Ιστορία» αποτελείται από έξι βιβλία και είναι γραμμένη στα συριακά. Μας παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τις επιδρομές Σλάβων στο βόρειο βαλκανικό χώρο κατά τα τέλη του 6^ο αι.

Στρατηγικόν Μαυρικίου (6^ο - 7^ο αι.): Σχετικά με το συγγραφέα του Στρατηγικού δίστανται οι απόψεις. Το έργο παρέχει πληροφορίες για την στρατιωτική τέχνη, την

οργάνωση του στρατού, την πολεμική τακτική και τον τρόπο πολέμου διαφόρων λαών (Περσών, Αβάρων, Σλάβων, Φράγκων κ.ά.).

Ιωάννης Δαμασκηνός (±645-±749): Θεωρείται ο τελευταίος μεγάλος θεολόγος της Ανατολικής Εκκλησίας. Οι τρεις ομιλίες του («Λόγοι») κατά των εικονομάχων γράφτηκαν μεταξύ των ετών 726 και 730 και σε αυτές αναπτύσσονται οι απόψεις των εικονολατρών.

Βίος Φιλαρέτου του Ελεήμονος (702-792): Το βίο του Φιλαρέτου, μεγαλογαιοκτήμονα της Μ. Ασίας, έγραψε ο μοναχός και εγγονός του Νικήτας το 821/2. Ο Βίος περιέχει σημαντικές πληροφορίες για τη βυζαντινή κοινωνία, την αγροτική οικονομία τη στρατολογία και για τον ιδιωτικό βίο των Βυζαντινών.

Χρονικά του Lorsch: Πρόκειται για χρονικά που συντάχθηκαν στην πόλη Lorsch και αναφέρονται στην περίοδο 703-803.

Θεοφάνης ο Ομολογητής (±752-818): Ήταν μοναχός και αντιτάχθηκε στην εικονομαχική πολιτική του Λέοντα Γ'. Η εκκλησία τον τίμησε και τον κατέταξε στους ομολογητές αγίους της, από όπου προέρχεται και η προσωνομία του. Το έργο του «Χρονογραφία» καλύπτει την περίοδο από το 284 έως το 813. Αποτελεί σημαντική ιστορική πηγή 7^{ου} και 8^{ου} αι., γιατί διασώζει πολλές χαμένες πηγές και παρέχει πληροφορίες για μια περίοδο κατά την οποία οι ιστορικές μαρτυρίες είναι εξαιρετικά σπάνιες.

Συνεχιστής Θεοφάνη (10^{ος} αι.): Χρονογραφία, η οποία συνεχίζει (όπως δηλώνει και ο τίτλος) τη χρονογραφία του Θεοφάνη. Είναι ιστορικό έργο ανώνυμων συγγραφέων σε 6 βιβλία και διαπραγματεύεται την εποχή 813-961. Μολονότι το έργο δεν είναι αντικειμενικό, αποτελεί μία από τις σπουδαιότερες πηγές για τον 9^ο και 10^ο αι.

Ναυμαχικά Λέοντος Στ' (μετά το 904): Αποτελεί έργο του Λέοντα Στ' του Σοφού (886-912). Πρόκειται για εγχειρίδιο ναυτικής στρατηγικής, τμήμα των «Τακτικών», που αναφέρεται στην τακτική που πρέπει να ακολουθήσουν οι Βυζαντινοί κατά τις ναυμαχίες.

Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος (905-959): Αυτοκράτορας του Βυζαντίου, γιος του Λέοντα Στ' του Σοφού, με ευρύτατη καλλιέργεια, ο οποίος διέθετε επιτελείο λογίων που εργάζονταν υπό την εποπτεία του. Από τα σημαντικότερα έργα του είναι α) το «Περί θεμάτων» (De thematibus), μια ιστορικογεωγραφική πραγματεία, στην οποία αναφέρονται με τη σειρά τα «θέματα» της αυτοκρατορίας, η πληθυσμιακή σύστασή τους και οι πόλεις τους, β) το «Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν (De administrando imperio), ιστορικογεωγραφικό εγχειρίδιο που δίνει στον γιο του Ρωμανό συμβουλές πρακτικής φύσεως για την πολιτική του Βυζαντίου έναντι των άλλων λαών και γ) το «Ἐκθεσις περί της βασιλείου τάξεως» (De cerimoniis aulae byzantinae), έργο για την εθιμοτυπία της βυζαντινής αυλής.

Βίος Νείλου του Νέου (910-1005): Ο Νείλος, που καταγόταν από το Rossano της Κάτω Ιταλίας, ίδρυσε τη μονή της Grottaferrata. Ανήκε στο περιβάλλον του Όθωνα Γ' (980-1002). Ο βίος του είναι πολύτιμη πηγή για τις αραβικές επιδρομές και τις σχέσεις Μουσουλμάνων και Χριστιανών στη Σικελία.

Γεώργιος Κεδρηνός (11^{ος} αι.): Ήταν μοναχός και η χρονογραφία του «Σύνοψις Ιστοριών» αποτελεί συμπίλημα παλαιότερων έργων, όπου εξιστορεί γεγονότα από κτίσεως κόσμου έως το 1057.

Στρατηγικόν Κεκαυμένου (περί το 1071): Είναι έργο του στρατηγού Κεκαυμένου, ο οποίος έζησε τον 11^ο αι. Το «Στρατηγικόν» έχει χαρακτήρα συμβουλευτικό, καθώς ο συγγραφέας του απευθύνει στον γιο του νουθεσίες για την πολιτική και στρατιωτική του σταδιοδρομία.

Μιχαήλ Ψελλός (1018-1078): Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, διετέλεσε δικηγόρος, δικαστής, αυτοκρατορικός γραμματέας και καθηγητής της Φιλοσοφίας στη σχολή που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος (1042-1055). Για ένα διάστημα αποσύρθηκε ως μοναχός στη Βιθυνία. Το μεγαλύτερο μέρος του ιστορικού του έργου («Χρονογραφία») αναφέρεται σε γεγονότα, για τα οποία είχε προσωπική αντίληψη, καθώς σε πολλά από αυτά διαδραμάτισε και ο ίδιος σημαντικό ρόλο.

Χρονικό Μονεμβασίας (11^{ος} αι.): Πρόκειται για ανώνυμο βυζαντινό χρονικό, το οποίο αφηγείται την κτίση και την ιστορία της πόλης της Μονεμβασίας. Παρέχει πληροφορίες για τις εισβολές και την παρουσία των Αβαροσλάβων στην Πελοπόννησο. Οι απόψεις των ερευνητών σχετικά με την αξιοπιστία του ιστορικού δίστανται.

Άννα Κομνηνή (1083-1148): Ήταν κόρη του Αλεξίου Α' Κομνηνού (1081-1118). Είχε κλασική παιδεία και έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις κρατικές υποθέσεις. Το ιστορικό της έργο «Αλεξιάς», σε 15 βιβλία, αποτελεί κύρια και λεπτομερή πηγή για την εποχή του Αλεξίου Α' Κομνηνού.

Ρωσικό Χρονικό του Νέστορα (αρχές 12^{ου} αι.): Το Χρονικό αρχίζει από κτίσεως κόσμου και τελειώνει το 1113. Διαπραγματεύεται την ιστορία των Σλάβων και περιέχει χρήσιμες πληροφορίες για τις σχέσεις Ρώσων και Βυζαντινών και τις εμπορικές συμφωνίες μεταξύ Ρώσων και Κωνσταντινούπολης κατά τον 10^ο αι.

Guilbert de Nogent (12^{ος} αι.): Ηγούμενος της μονής του Nogent-sous-Courry. Έγραψε την αυτοβιογραφία του στα 1114/1115.

Ματθαίος Εδέσσης (12^{ος} αι.): Αρμένιος ιστορικός από την Έδεσσα (κοντά στον Ευφράτη). Το Χρονικό του είναι σημαντικό για την ιστορία της Κιλικίας και της νότιας Συρίας και καλύπτει την περίοδο από το 952 έως το 1136.

Πτωχοπρόδρομος (±1098-±1166): Ο Θεόδωρος Πρόδρομος ή Πτωχοπρόδρομος, μαθητής του Μιχαήλ Ιταλικού, ανέπτυξε πλούσια φιλολογική δραστηριότητα. Του αποδίδονται σειρά από δημώδη ποιήματα του 12^{ου} αι., που απευθύνονται στον αυτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνό (1143-1180). Στα ποιήματα σατιρίζονται ο έγγαμος βίος, η πενία των γραμμάτων, η απληστία κ.ά.

Γουλιέλμος Τύρου (±1130-±1187): Γόνος φραγκικής οικογένειας, ο οποίος το 1175 χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Τύρου. Θεωρείται από τους μεγαλύτερους ιστορικούς του Μεσαίωνα. Στο έργο του «*Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*», σε 23 βιβλία, αναφέρεται στη ιστορία της Ανατολής από το 1095 μέχρι το 1184. Κάνει ορθή εκτίμηση των γεγονότων μολονότι έχει κάποια σύγχυση με τις χρονολογίες.

Μιχαήλ Σύρος (12^{ος} αι.): Πατριάρχης Αντιοχείας κατά τα έτη 1166-1199. Στο έργο του «Χρονογραφία», στη συριακή, εκθέτει γεγονότα από κτίσεως κόσμου μέχρι των ημερών του. Παρέχει πληροφορίες για τις σλαβικές επιδρομές στο νότιο βαλκανικό χώρο.

Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουΐνος (±1155-1212): Γάλλος ιπότης και χρονικογράφος, ο οποίος έλαβε μέρος στην Δ΄ Σταυροφορία. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 έλαβε ως φέουδο τη Μοσυνόπολη της Θράκης. Αφηγείται την ιστορία της Δ΄ Σταυροφορίας και των πρώτων ετών της Λατινικής αυτοκρατορίας μέχρι το 1207.

Νικήτας Χωνιάτης (±1150-1213): Γεννήθηκε στις Χωνές της Μ. Ασίας. Σε νεαρή ηλικία εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη και εισήλθε στην αυτοκρατορική γραμματεία. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 από τους Φράγκους κατέφυγε στην αυλή του Θεόδωρου Λάσκαρη στη Νίκαια. Το έργο του «Χρονική Διήγησις», σε 21 βιβλία, αποτελεί σημαντική και αντικειμενική πηγή των ετών 1118-1206.

Νικηφόρος Γρηγοράς (1290/1-1360): Σε νεαρή ηλικία εγκατέλειψε τη γενέτειρά του Ηράκλεια του Πόντου και εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου αναδείχθηκε σε μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της εποχής του. Έγραψε ρητορικά, ποιητικά και φιλοσοφικά έργα, ποιήματα, επιστολές, λόγους και ιστορία με τον τίτλο «Ρωμαϊκή Ιστορία», σε 37 βιβλία, όπου περιλαμβάνει την ιστορία των ετών 1204-1359.

Γ. Σφραντζής (1401-1478): Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και έλαβε μέρος σε πολυάριθμες διπλωματικές αποστολές. Το έργο του «Χρονικόν» αποτελεί αξιόπιστη και σημαντική πηγή για τους 13^ο, 14^ο και 15^ο αι. Αναφέρεται ως ένας από τους ιστορικούς της άλωσης του 1453. (το σωστό όνομα είναι Σφραντζής και όχι Φραντζής)

Λαόνικος Χαλκοκονδύλης (1423-1490): Καταγόταν από επιφανή αθηναϊκή οικογένεια. Είναι πιθανό ότι το 1449 συνόδευσε τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο στην Κωνσταντινούπολη, ωστόσο δεν βρισκόταν κατά την άλωση εκεί. Το έργο του, που τιτλοφορείται «Αποδείξεις Ιστοριών», αποτελεί παρά τις χρονολογικές του ανακρίβειες σημαντική πηγή για τους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου. Αναφέρεται και αυτός ως ιστορικός της άλωσης του 1453 (μαζί με τον Σφραντζή, τον Κριτόβουλο και τον Δούκα).

Ασίκ Πασαζαντέ: Οθωμανός ιστορικός του 15^{ου} αι., γιος του ποιητή Ασίκ Πασά.

Αικατερίνη Μ. Ρεβάνογλου

Σχολική Σύμβουλος Φιλολόγων

Βιβλιογραφία για τη Βυζαντινή και Μεσαιωνική Γραμματεία:

H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τ. I-II, München 1978 (=Βυζαντινή Λογοτεχνία, τ. Α΄- Γ΄. Μετάφρ. Λ. Γ. Μπενάκη, Ι. Β. Αναστασίου, Γ. Χ. Μακρή, Τ. Κόλλια, Κ. Συνέλλη, Ι. Βάσση, Ι. Οικονόμου-Αγοραστού, Ε. Παπαγιάννη, Σπ. Τρωιάνου, Δ. Γιάννου, Αθήνα 1987-1994, έκδ. ΜΙΕΤ).

Ι. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*⁵, Θεσσαλονίκη 1987.

Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*. τ. Α΄ (4^{ος}-7^{ος} αι.), Αθήνα 1997, τ. Β΄ (8^{ος} -10^{ος} αι.), Αθήνα, 2002.

Κ. Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, τ. Α΄- Γ΄ (μετάφραση στα ελληνικά Γ. Σωτηριάδου), Αθήναι 1897-1900 (ανατ. 1947).

G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. τ.1, *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, τ.2, *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen (Berliner Byzantinische Arbeiten, II)*², Berlin 1958.